Approved of by the D. P. Committee.

THE SHADRITU VARANAN,

OR SIX SEASONS.

A POEM.

BY

PANDURANG GOVIND SHASTRI PARKHI,

ASSISTANT MASTER NO. 1 SCHOOL AMARAVATI.

BOMBAY.

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

1882.

दक्षिणाप्रैज कमिटीनें पसंत केलेलें पुस्तक.

षड्ऋतु-वर्णन.

हें पुस्तक,

पांडुरंग गोविंद शास्त्री पारखी.

असिष्टंट मास्तर नंबर १ स्कूल अमरावती प्रांत वऱ्हाड,

ह्यांनीं रचलें.

हें पुस्तक सन १८६७ च्या २५ आक्ताप्रमाणें नोंदिलें आहे.

मुंबईत,

"निर्णयसागर" छापखान्यांत छापिलें.

१८८२.

प्रस्तावना.

सांप्रतकालीं मराठी भाषेंत बरेच ग्रंथ होऊं लागले आहेत. आतां त्यांत विद्वान् व रसिक वाचकांचें चित्त मोहून टाकणारे ह्मटले ह्मणजे फारच थोडे. गद्य ग्रंथापेक्षां पद्यग्रंथ तर फारच कमी होतात. याचें कारण त्यांची गोडी आपल्या लोकांस फारशी लागली नाहीं हेंच खरें. अलीकडे कवितेचें स्वरूपही निराळें झालें आहे. ह्मणजे तिला देखील वाटूं लागलें, कीं आपले लोक जसे राज्य-कर्त्यांच्या रीतीभातीचें अनुकरण करतात त्याप्रमाणें आपणही त्यांच्या स्त्रियांचें अनुकरण करावें, ह्मणजे अंगांत साधा झगा अडकाविला कीं झालें, उगीच अलंकारांचें लटांबर आंगावर उपयोगीं नाहीं. कारण, तें प्रियवाचकांच्या गळ्यांत अडकून जणूंकाय त्यांस रुततेंच! किंवा आपली आर्यजननी जशी सुवर्णालंकाररहित झाली आहे तसेंच आपणही व्हावें, कारण जननीच्याच अंगावर जर अलंकार नाहींत तर मग आपल्या तरी कशाला पाहिजेत!! ह्मणूनच ती अलंकाररहित होत चालली आहे कीं काय कोण जाणे! आपल्या प्राचीन कविरायांच्या सरस व सालंकार कविता कोणीकडे आणि हल्लींच्या कोणीकडे? वामन, मोरोपंत, रघुनाथ-पंडित इत्यादिकांच्या कवितेंत संस्कृत शब्दांचा

भरणा असल्यामुळें तीस नाकें मुरडून सोपी व साधी कविता चांगली, असें ह्मणणारांच्या कवितेचे मासले सर्वांच्या नजरेपुढें आहेतच. आतां संस्कृत शब्दांचा उपयोग केल्याखेरीज गद्यग्रंथास देखील प्रौढता व स्वारस्य येत नाहीं मग पद्यग्रंथास तर कोठून येणार ? मराठीची जननी जी संस्कृत भाषा तिची व तिच्या कन्येची (मराठी भाषेची) ताडातोड किंवा फारकत करून टाकून सुरस कविता करण्याची हौस धरणें, ह्मणजे गोडें पाणी सोडून, हें मोठें पाचक व हलकें आहे ह्मणून खाऱ्या पाण्यावर तहान भागविणें यासारखेंच होय. कविता रसाळ व वजनदार होण्याकरितां तींत संस्कृत शब्दांची भर जरूर पाहिजे. तसें केल्याखेरीज तिच्यांतील मिळमिळीतपणा जाऊन सरसता येणें नाहीं; व असें केलें असतां कांहीं कठिणपणा येणारच आहे. द्व्यर्थादि स्थळीं तर कालिदासादिकांच्या कवितेंत देखील कठिणपणा आलेला संस्कृतज्ञ मार्मिक वाचकांस माहित आहेच. असो.

मी हा कविता-बद्ध ग्रंथ केला आहे. यांत प्रायः संस्कृत कवितेचेंच अनुकरण केलें आहे, व अनेक प्रकारांनीं वाचकांची मनोरंजनरूप सेवा घडावी ह्मणून प्रयत्न केला आहे, परंतु तो कितपत सिद्धीस गेला आहे हें पाहणें सुज्ञ व मार्मिक वाचकांकडे आहे; आतां सर्व

लक्षणयुक्तकविता साधणें तर कठिणच आहे अशाविषयीं महान् महान् कवींचींही वचनें आढळतात.

नवोक्तिर्जातिरग्राम्या श्लेषोऽश्लिष्टःस्फुटोरसः ॥
मृदुलाक्षर-संबंधः कृत्स्नमेकत्रदुष्करं ॥

बाणभट्ट.

नव्या कल्पना, ग्राम्यताराहित्य, श्लेषयुक्तता, रसस्पष्टता, आणि मधुर शब्दयुक्तरचना इतके प्रकार एकत्र साधणें परम कठिण आहे. तथापि ते कठिण ह्मणून प्रयत्न करण्यास कोणी अनमान करूं नये.

ही कविता रचून बरींच वर्षें झालीं. दक्षिणाप्रैज कमिटीनें 'ऋतुवर्णन' हा विषय नेमला होता परंतु त्यावर चांगला ग्रंथ झाला नाहीं. असें कळल्यावरून मीं या विषयावर ग्रंथ करून कमिटीकडे पाठविला; परंतु सेक्रेटरीकडून असें लिहून आलें कीं या विषयावर एकच ग्रंथ आला होता. व त्यास कमिटीनें बक्षीस दिलें. तेव्हां त्याच विषयावरच्या तुमच्या ग्रंथास कमिटी बक्षीस देते किंवा नाहीं ह्याविषयीं कमिटीचा विचार घेऊन तुह्मांस काय तें कळवूं. पुढें दोन्हीही पुस्तकांची तुलना करून पहावी, असें कमिटीनें ठरविल्यावरून दोन्ही पुस्तकांची खरमरीत तपासणी झाली. पुढें मतें दाखल केलीं आहेत त्यावरून सर्व प्रकार वाचकांच्या स्पष्ट लक्षांत येईल.

द. प्रा. कमिटीकडून हा ग्रंथ पसंत झाल्यावर कांहीं अडचणीमुळें तो आजपर्यंत तसाच छापण्याचा राहिला. ह्या पुस्तकाचें स्वरूप पूर्णपणें लक्षांत आणून रसिक विद्वज्जन यास आपला उदार आश्रय देतील अशी आशा आहे.

अमरावती. }
१५।७।८२ }

पां. गो. शा. पा.

विद्वान् लोकांचे अभिप्राय.

रा. रा. पांडुरंग गोविंदशास्त्री पारखी यांनीं केलेल्या षड्ऋतुवर्णन नांवाच्या पुस्तकांत सहाही ऋतूंचें वर्णन असून हिंदुलोकांच्या मुख्य मुख्य सणांचेंही वर्णन केलें आहे. या पुस्तकाची एकंदर रचना संस्कृत–कवितेच्या पद्धतीची आहे, यांतील वृत्तें गोड असून निरनिराळ्या प्रकारचीं आहेत. ग्रंथकाराच्या अंगीं कल्पकपणा व मार्मिकपणा हे गुण बरेच आढळतात. ग्रंथकर्त्याचें कविता करण्याचें चातुर्य व संस्कृत भाषेचें ज्ञान हीं चांगलीं दिसतात. ह्या पुस्तकांतील कविता रसाळ व चटकदार असून बऱ्याच ठिकाणीं कल्पनाही नवीन नवीन दिसतात. कितीएक ठिकाणीं श्लेषादि अलंकार चांगले साधले आहेत, आणि त्यांचीं उदाहरणें जागोजाग आढळण्यासारखीं आहेत. आतां यांत कोठें कोठें अल्पस्वल्प दोष आढळतात, तथापि तसले दोष सर्व संस्कृत व मराठी ग्रंथांत आढळतात, ह्मणून त्याबद्दल ग्रंथकारास दूषण देतां येत नाहीं.

ह्या पुस्तकाची योग्यता चांगली कळण्याकरितां आह्मीं रा॰ रा॰ कृष्णशास्त्री राजवडे यांच्या ऋतुवर्णन-पुस्तकाशीं (ज्यास द॰ प्रा॰ कमिटीनें पूर्वीं बक्षीस दिलें.) याची तुलना करून पाहिली व त्यापेक्षां हें पु-

स्तक आह्मास अधिक चांगलें वाटलें. राजवडे यांच्या पुस्तकांत तीनच ऋतूंचें वर्णन केलेलें आहे. आणि ह्या पुस्तकांत सहाही ऋतूंचें यथास्थित वर्णन केलेलें आहे. राजवडे यांची सर्व कविता कालिदासकृत-ऋतु संहार या काव्यासच अनुसरून केलेली आहे. ही कविता तशी नसून पुष्कळ ठिकाणीं कवीच्या स्वकल्पनेची आहे. एकंदरींत पाहतां हें पुस्तक मनोरंजक व वाचण्यास योग्य आहे असें आमचें मत आहे.

रावजी शास्त्री गोडबोले.

दक्षिणाप्रैज कमिटीचे सेक्रेतरी.

हें पुस्तक आह्मी वाचून पाहिलें. सेक्रेतरी यांनीं या पुस्तकाविषयीं जो आपला अभिप्राय दिला आहे तसाच आमचाही आहे.

रा० रा० कृष्णशास्त्री राजवडे यांच्या पुस्तकाशीं ह्या पुस्तकाची तुलना करून सेक्रेतरी यांनीं जे गुण-दोष-विवेचन केलें तें सर्व यथार्थ आहे. या पुस्तकांत जे कोठें कांहीं दोष आढळतात ते सहज काढतां येण्यासारखे आहेत, ह्याकरितां सेक्रेतरी यांनीं सुचविलेल्या बक्षिसापेक्षां देखील अधिक बक्षिस देण्यास हें पुस्तक पात्र आहे, असें आह्मांस वाटतें.

कृष्णशास्त्री चिपळूणकर.

इतर पंचांचीं मतें वरील मतास प्रायः अनुसरून असल्यामुळें दाखल केलीं नाहींत.

षड्ऋतु-वर्णन.

वसंतऋतु.

पृथ्वी.

अनंत[1] सुमती[2]प्रती कळतसे न ज्याची कृती ।
अतर्क्य गमुनी मुनि-प्रभृति सर्व ज्या वर्णिती ।
चराचर जगीं दिसे चतुरता जयाची किती ।
अनादिविभु[3]-वर्णना जगदधीश देवो मती ॥ १ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

टोंचूनी सृणि[4]नें उरीं परशुनें विघ्नासुरा तोडितो ।
भक्तांतें वरदस्वहस्तकमला आश्वासना दावितो ।
हस्तीं मोदक मोदकारक सदा तो विघ्नहर्ता धरी ।
वंदूं ज्ञानद भालचंद्र[5] जनता[6]-चेतस्-तमा[7]तें हरी ॥२॥

शिखरिणी.

प्रसादें वाणीच्या बहुत कवि झाले क्षितितलीं ।
जयांची सत्कीर्ती विमल भुवना-माजि भरली ।
जिच्या ईक्षामात्रें[8] कवन करिती ही लघुमती[9] ।
जिची ऐशी शक्ती चकित करि सर्वांस जगतीं ॥ ३ ॥

वसंततिलका.

वृंदावनीं सुरभि[10]फुल्लितवल्लिजालीं ।
राधासवें करितसे रमणीय केली* ।

---

१ अनेक, शेष, किंवा कृतिविशेषण. २ ज्ञानी. ३ ईश्वर, व्यापक काल, (अनादि व अनंत असा जो काल त्याचें वर्णन. हा पुढील वर्णनीय अर्थही यांत सूचित झाला). ४ अंकुशानें. ५ गणपति (तमोनाशनाविषयीं हें साभिप्राय विशेष्य). ६ जनसमुदाय. ७ अज्ञान. ८ अवलोकन. ९ अल्पबुद्धि. १० वसंत, सुगंध. * क्रीडा.

आले बघूनि जवळी प्रिय गोपबाळ ।
गर्जूनि त्यांस पळवी हरि[1] रानमाळ ! ॥ ४ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

कालाचा प्रभु काल न श्रुतिपथीं[2] आला च कोणी असे ।
त्रैलोक्यीं सकलां सुरासुरनरां व्यापून ही जो वसे ।
ज्याचा आदि तसा च अंत कळण्या सामर्थ्य कोणा नसे ।
ऐसा अद्भुतशक्ति काल जगतामाजी स्वयंभू[3] असे ॥ ५ ॥

आर्या.

विभाग कालाचे बहु, वत्सर[4] ऋतु मास पक्ष दिन ऐसे ।
तद्घटिता[5] ज्या गोष्टी, त्यांचें वर्णन अवश्य न च कैसें ६
आर्यांचे सण उत्सव, वर्षीं बहुतचि तयांत जे श्रेष्ठ ।
वर्णन त्यांचें होवो, रसिका स्वाद्वन्न ज्यापरी मिष्ट॥७॥

साकी.

ऋतूस वर्णुनि त्यांतिल मोठे सण उत्सव वर्णावे ।
चित्तीं ऐसें धरिलें आहे, ईशें[6] पूर्ण करावें ॥ ८ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

द्यावी हे कवणास आद्य पदवी धाता विचारीं पडे ।
तोली तो सकलां ऋतूंस मधुचें[7] खालीं पडे पारडें ।
योजी त्या प्रथमीं पदीं[8] तप[9] चढे तापास वर्षा[10] रडे! ।
अन्योत्कर्ष बघून दुःखित सदा चित्तीं कुधी[11] चर्फडे! ॥९॥

वसंततिलका.

आला ऋतूंतिल सहा पहिला वसंत ।
ज्या वर्णितात कवि जेवि तसे च संत ।

---

१ कृष्ण, सिंह. २ कर्णमार्गी. ३ स्वतःसिद्ध. ४ वर्ष. ५ त्यांत घडलेल्या गोष्टी. ६ ब्रह्मदेव. ७ वसंताचें. ८ स्थानीं. ९ ग्रीष्म. १० पावसाळा. (वर्षाऋतु). ११ दुष्ट.

कामीजनांस पळ घेउं न दे उसंत ।
[1]दांतांस ही प्रगटुनी करितो अशांत ॥ १० ॥

मालिनी.

सकलऋतुमधें हा शोभतो फार रम्य ।
ऋतु सकलगुणांहीं युक्त नाहीं च अन्य ।
मनुज बहुत भोगां भोगुनी होय धन्य ।
दिवस दवडितो हे व्यर्थ तो सत्य वन्य ॥ ११ ॥

आर्या. (गीति).

[2]वातें [3]लालित शोभे, [4]तारापतिमंडल स्फुरत्कांति ।
[5]रामा[6]तुरनेत्रांनीं, दृष्ट जसा [7]वातसुत [8]सुरभिमूर्ति ॥ १२ ॥

दिंडी.

[9]पुराणांतें टाकिती बहुदलांतें ।
नविन [10]विटपां आश्रिती [11]पलाशां ते* ।
अधीं [12]कुद्रवें [13]मधुसक्त ही तशांत ।
कां न वृत्ति[14]भ्रष्टत्व हो अशांत! ॥ १३ ॥

साक्या.

कोमल मंजुल किसलय फुटती तरुंवर दिसती शेंडे ।
वाटे मजला [15]पंचशरानें रोवियले कीं झेंडे ! ॥ १४ ॥
[16]रसाल तरुंवर मंजु मंजुऱ्या हालति लट लट साऱ्या ।
मदननृपाची स्वारी आली ह्मणुनि च फिरति चौऱ्या ! १५

---

१ साधु. २ वायु (हनुमंताचा बाप). ३ लाड केलेला, सेवित. ४ वाली, चंद्र. ५ राम, स्त्रिया. ६ उत्सुक. ७ हनुमान्. ८ वसंत. ९ बहु आहेत दलें=पत्रें ज्याचे ठायीं अशा पोथ्या, (पक्षीं) पुराणें= जुनीं अशीं बहु दलें पर्णें. १० जारिणी, फांद्या. ११ मांसाहारी, पानें. *वृक्ष. १२ वाईट कुलांत जन्मलेले, वृक्ष. १३ मद्य, वसंत. १८ दूषित, पानें गळणें. १५ मदन. १६ आंबा.

मंजरिवरि ते सुंदर मधुकर करिती मधुर रवांतें ।
अनंग[1]राजा आला ह्मणुनि च वाजविती वाद्यांतें ! ॥१६॥
पल्लव-मध्यें कलिका खुलती, झुलती वरती भृंग ।
कामुक जणुं कीं केव्हां होइल नूतन—युवती[2]संग ! ॥१७॥
भृंग अहंकृति[3]सह तैं करिती झंकृति मज वाटे तें ।
मनोज[1]हुंकृति विरह्याला कीं, टंकृति तद्धनुची ते॥१८॥
मकरंदातें प्राशित खेळत, मधुकर[4] करिति विलास ।
दुजे मजेचे शोकी लोकीं नाहिंत दुसरे खास ॥ १९ ॥
कुंजीं[5] मधुकर पुंजी[6] होती, गुंजी-शब्द विराजे ।
वनदेवीच्या मंजीरांचें[7] सिंजित[8] जणुं हें साजे ॥ २० ॥
स्मरदेवाचे[1] मधुकर मांत्रिक जपुनी जणु मंत्रातें ।
परोग[9]भस्मा फुंकुनि करिती वश[10] मन्मथ[11]-विमुखांतें॥२१॥

दिड्या.

त्यजुनि जाती परिभुक्त-मंजरींतें ।
भोगिती अलि उत्फुल्ल-मल्लिके[12]तें ।
मलिन[13]-चंचल-वृत्तिंची प्रीति एकीं
राहणें, हें अति कठिण असे लोकीं ! ॥ २२ ॥
लता पुष्पित उपमर्द[14]सहा भृंगा, ।
बहुत असती त्यांशीं च करीं संगा ।
मुग्ध[15] अस्फुट-पुष्पा हि असे बाला ।
अकालीं रे भोगिसी मल्लिकेला ! ॥ २३ ॥

---

१ मदन. २ तरुणी. ३ अभिमान. ४ भ्रमर. ५ लतांचें जाळें. ६ जमा होतात. ७ मासोळ्या. ८ भूषणशब्द. ९ फुलांतील पांढरा, पिवळा अर्गजासारखा पदार्थ. १० स्वाधीन. ११ मदन. १२ मोगरा. १३ मळकट, पापिष्ट. १४ दांडगाई. १५ सुंदर.

शार्दूलविक्रीडित.

*हा भुंगा मधु[1]पान-सक्त सुरसा हर्षें धरी मंजरी ।
आत्माराम करूनि गार बसतो पुष्पोद्भवीं पिंजरीं ।
जातो गात, सुगंध घेत फिरण्या बैसे शिरीं कौंजरीं[2]
कुंजीं[3] खेळुन सुंदरी[4]-सह पुढें कंजीं[5] पडे पंजरीं[6] !॥२४

दिंड्या.

आम्रतरुं-वर पिकं[7] मधुर काय गाती
“असा तरुवर जगिं नान्य” हे सुकीर्ति ?
बोध लोकां करिती च कीं अहो ते ।
मधुरवचनें प्रियता च जगीं होते ॥२५॥
पार्दपांतर सोडून रसालीं तें ।
गाति कोकिल मृदु पंचमस्वरातें ।
[9]तो हि कलिका-रोमांच उभारूनी ।
रसिकं करि त्या सानंद पहा ज्ञानी ॥ २६ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

पांथांनो, स्वगृहांस जाउनि तुह्मी द्या स्त्रीजना धैर्य रे ।
माना सोडुनि मानिनी, प्रियकरां संतोषवा जा त्वरें ।
आला हा स्मर[10]राज सोडित पहा बाणां वियोगी[11]तुरीं ।
कामांचे पिकदूत सर्व मनुजां[12] कीं सांगती यापरी ॥२७॥

आर्या.

कोकिल रसालशिखरीं, स्वगुणीं विख्यात होतसे तैसा॥
कुलीन सात्विक मानव, समयीं स्वगुणांस दावितो जैसा २८

---

*यांत चैनी पुरुषाचें चरित्र दाखविलें आहे. १ पुष्परस, मद्य. २ हत्तीच्या. ३ लतांची गर्दी. ४ भ्रमरी. ५ कमल. ६ पिंजरा (कमलरूपी पिंजऱ्यांत.) ७ कोकिल. ८ अन्यवृक्ष. ९ रसाल (आम्र.) १० मदन. ११ विरह्यावर. १२ मनुष्यांस.

साकी.

धरणीवरतीं अनेक तरुवर असती बहुपयोगी ।
आम्राच्या परि गुणी न सकलां सुलभ हि पैर भूभागीं २९

शार्दूलविक्रीडित.

बागेमाजिं दुजा सुशोभित तरू नाहीं च आम्रापरी ।
ज्याची कोमल पालवी झणि मना सर्वांचिया ते हरी ॥
ज्याचा मोहर ओढुनि स्थिर करी भृंगांस गंधानिलें ।
आम्ल स्वादु तशींच मिष्ट सुरसें संपूर्ण ज्याचीं फळें ३०

वसंततिलका.

उद्यानमंडप जणूं घन आंबराई ।
छायाफलादि करुनी बहु तोष देई ।
संपूर्ण-जंतुँ-मन वेधि असा प्रवीण ।
आहे दुजा क्षितिवरी तरु सांग कोण ॥ ३१ ॥

शिखरिणी.

पलाँशाचीं झाडें कुसुमित कशीं लाल दिसती ।
जसे कंदर्पाचे शर भरित रक्तें च गमती ।
वनश्री नेसूनी वसँन नटली लाल जणुं ती ॥
सुरंगानें शोभे रुचिर सुकुमारी ऋतुमती ! ॥ ३२ ॥

वसंततिलका.

पुष्पें पलाशतरुचीं च गमून भृंग ।
जाती तदा शुकमुखांवरि हे सवेग ।
हीं जांभळें च अँलि आलिं अशा भ्रमें कीं– ।
राघू तयांस धरण्या बघती विलोकीं ! ॥ ३३ ॥

---

१ दुसरा. २ सुगंधयुक्त वायूनें. ३ प्राणी. ४ पळस. ५ वस्त्र. ६ राघू. ७ भ्रमर.

शार्दूलविक्रीडित.

रेरे किंशुक, किं शुका भुलवुनी हो लाभ, सांगे मला।
खासा दाविशि पुष्परंग परि त्या देशी न तूं सत्फला॥
नादीं लागुं नकोस तूं शुकवरा, जा अन्य वृक्षावरी।
दावूनी वर रंग नीच फसवी अन्यास बा, यापरी!॥३४

दिंड्या.

लता हर्षित सुमवृष्टि करिति पाहीं।
मदनबाण चि सुटताति काय दाही?।
पुष्पशय्या रचिल्या च ठायठायां।
वसंतें स्मरमित्रास आदराया॥ ३५॥

कितिक चंपक उत्फुल्ल पीतपुष्प।
अशोक हि किति आरक्तसुम अमूप।
गुलाब हि किति मोगरे बकुलमाला।
कितिक रंगां दाविती ऋतु अमोलां॥ ३६॥

वसंततिलका.

हे पालवी न च तरूवरि रक्त आहे।
अस्पष्टबोल उठतो अलि शब्द नोहे।
स्वांगीं किती झुलति हे तरु थोर वातें।
शाखी हि मत्त मधुसक्त किती अहो ते!॥३७॥

हे गायकप्रवर गाति सुगीत भृंग।
मागूनि सूर किति देति तयां विहंग।
वीणा पिकध्वनि घुमे कलवाक् मृदंग।
कंदर्प मित्रमधु हे श्रवणांत दंग!॥ ३८॥

---

१ काय. २ वेदशाखायुक्त (ब्राह्मण) वृक्ष. ३ मद्य, वसंत. ४ मुख्य. ५ पक्षी. ६ पारवा.

हे नाचती रुचिर[1] मोर समोर फार ।
ज्यां बर्हे[2] रम्य फुटले नव चित्र[3] थोर ।
जाणों बघून शिखि[4]नृत्यकला वसंतें ।
हा अर्पिला च नवरत्नकलाप[5] यांतें! ॥ ३९ ॥

स्रग्धरा.

वायूची मंद वाहे झुळुक, खुलतसे कोंवळी पालवी ती ।
पुष्पांचा गंध मार्गीं सकलमन हरी गोड अंजीर होती।
चित्तानंदी पिकांचा निनदें[6] झडतसे पंच[7], [8]पंचेंद्रियांतें—
मोहाया एककालीं, मधु जणुं उपदा[9] पंचबाणा करी ते ४०

मंदाक्रांता.

द्राक्षावेलींवर लटकले घोस खासे सुपर्वी[10] ।
अंजीरांचे तरु फळभरां दाविती काय गर्वी ।
कोठें रंभा[11] फलभरनता[12] काकड्या थंड आणि ।
दाडिंबाम्रप्रचुर मधु तो भेट कामास आणी ॥४१॥

शिखरिणी.

गुलाबाच्या रांगा विकसित कशा रम्य सगळ्या ।
सुमल्ली संफुल्ला मधुर गुलनारीं स्फुटे[13] कळ्या ॥
फुलें नानारंगी रुचिर मरवा पाच हिरवा ।
तृतीया[14] ही आणी सुरभि उपदा सुंदर नवा ॥ ४२ ॥
सुरूंचे पेरूंचे सुतरु हिरवे गार फुटती ।
सुपारी—केळींचीं बहु सरळ झाडें विलसती ।
चकोत्रे संत्रे ही अननस सुदाडिंब बकुळी ।
प्रफुल्ला त्या वल्ली विलसति फुलें लाल पिवळीं ॥ ४३ ॥

---

१ सुंदर. २ पिसें. ३ अनेकरंगी. ४ मोर. ५ नवरत्नांचा अलंकार. नवरत्नांसारखीं पिसें. ६ शब्द. ७ झुळक इ० पांच. ८ त्वचा, दृष्टि, नासिका, जिव्हा व कर्ण. ९ भेट. १० कांडोकांडीं. ११ केळी. १२ वांकलेल्या. १३ प्रफुल्लित. १४ तिसरी.

वसंततिलका.

वासंत वायु नटतो जणुं काय कामी।
सौगंध्य सुंदर फुलांतिल घेत नामी—
जाई हळू च तटभिंति चढून वेगें।
कांतांबरीं करि विहार तदा सुरंगें[3] ॥ ४४ ॥

शिखरिणी.

वसंतस्वामीचें प्रकटन[4] बघूनि प्रकट तें।
वनश्री लाजूनी किसलयपटें[5] कीं च नटते।
अलिश्रेणी[6] वेणी सुतनुवर[7] भूषा सुमतती[8] ॥
स्वसौंदर्यें ऐशा विकसुनि हरी चित्त क्षणि ती! ॥४५॥

मालिनी.

सशरधनु[9] मनोजा घेउनी त्वां सहाय।
बहु पथिक वियोगी मारिले दीन हाय!!!।
ऋतु[10]! तुज घडला हा दोष मोठा च आहे।
सितकुसुमयशीं[11] रे डाग भृंगालि[12] राहे! ॥ ४६ ॥

प्रभातवर्णन.

उपजाति.

निस्तेज शुभ्रांशु[13] दिसे प्रभातीं।
सुधी[14]-पुढें अज्ञ[15] जसा विक्रांति[16]।
प्रदीप शोभालव-हीन[17] तैसे।
निष्किंचनांचे[18] गुण तुच्छ जैसे ॥ ४७ ॥

---

१ सुंदर, स्त्रिया. २ आकाश, वस्त्र. ३ प्रीतीनें. ४ आविर्भाव. ५ पल्लवरूप वस्त्र. ६ भ्रमरपंक्ति. ७ शरीरावर. ८ पुष्पपंक्ति. ९ धनुष्य बाणसहित. १० ऋतु, हें संबोधन. ११ शुभ्रपुष्परूप यशाचेठायीं. १२ भ्रमरसमूह. १३ चंद्र. १४ विद्वान्. १५ मूर्ख. १६ निस्तेज. १७ निस्तेज. १८ भिकारी.

मंदाक्रांता.

तारा[1] होती विरल समयीं[2] लोक निःशौर्य जैसे ।
जाई तेव्हां तिमिर[3] पळुनी देखतां चोर तैसें ।
होई सारें नभ शुचि[4] जसें साधुहृत् कीं[5] सुहंस ।
जाई रात्री त्यजुनि मनुजां श्री जशी आळशांस ॥४८॥

उपजाति.

सुकून जाती कुमुदें[6] प्रभातीं ।
संफुल्ल होती कमलें किती तीं ।
चंद्रास्त सूर्योदय या द्वयातें ।
करी, पहा दैवचरित्र हो तें! ॥ ४९ ॥

आर्या.

प्रातःकालीं प्राची[7], पिंगटरुचि[8] सत्य गर्भिणी वाटे ।
*प्रसवे रविरत्नातें, निषिद्धदर्शन ह्मणून कीं मोठें॥५०॥

दिंडी.

सुटति थोरांच्या जन्मकाळिं लोक ।
बंदिमध्यें असताति जे अनेक ।
कमलबंधापासूनि भृंग मुक्त ।
भीरु[9] सुटती प्रिय-बाहु[10]-बंध-सक्त ॥ ५१ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

आकाशामधुनी पडो जलनिधी[11]माजी रवी वा बुडो ।
जावो वा परलोकिं शूर लढण्या, ध्वांतासुराशीं[12] भिडो ।

---

१ नक्षत्रें. २ अणीबाणीची वेळ. ३ अंधार. ४ स्वच्छ. ५ किंवा. ६ चंद्रविकासी कमलें. ७ पूर्वदिशा. ८ कांति * उदयकालीं सूर्यदर्शन घेऊं नये असें शास्त्र आहे. ९ स्त्रिया. १० पतीच्या बाहूंमध्यें गुंतलेल्या. ११ समुद्र. १२ अंधकाररूप दैत्य.

देऊनी [१]क्षितिभृच्छिरीं [२]अहरहः [३]पादें प्रकाशे च हा ।
तेजस्वी न ढळे जरी हि विपदा येती तया दुःसहा॥५२॥

वसंततिलका.

ते अद्रिराज शरणागत अंधकारा ।
कीं स्वोदरीं दरिंत रक्षति देति थारा ।
येतां रवी धरिति पाद शिरीं तयाचे ।
तो त्यां करीं अभय दे सुजनत्व साचे ॥५३॥

आर्या.

रक्त[४]पटावृतपूर्वा, चुंबी आलिंगि सूर्य रागानें ।
देखुनि त्यातें ऐसें, [५]श्यामा गेली रुसून रागानें ॥ ५४ ॥

दिंड्या.

वियोगानें रात्रिच्या खिन्न झाली ।
[६]पद्मिनी ते पाहूनि [७]अंशुमाली ।
[८]पादपतनें सानंद करी तीस ।
सत्य होती प्रिय नम्र [९]मानिनींस ! ॥ ५५ ॥
नविन [१०]नलिनीसंगास [११]लुब्ध होई ।
[१२]कुमुदिनी अलि सोडून शीघ्र जाई ।
तद्वियोगा[१३]सह मौन फिरे मागें ।
भ्रमे स्त्रीद्वय[१४]युतें जेवि उभय[१५]रागें ॥ ५६ ॥

---

१ पर्वत. २ पायकिरण. ३ पाय. ४ रक्तवस्त्रानें आच्छादित (पूर्व दिशा सकाळीं लाल असते.) ५ सोळा वर्षांची स्त्री रात्र. ६ सूर्यविकासी कमलिनी. ७ सूर्य. ८ पाया पडणें, किरण पाडणें. ९ अभिमानी स्त्री. १० नविन प्रफुल्लित कमलिनी. ११ लोभी. १२ चंद्रविकासी कमलिनी. १३ त्या कुमुदिनीच्या विरहास सहन न करणारा. १४ दोन स्त्रियांनीं युक्त. १५ दोघींवर प्रीति असल्यामुळें.

कुंदचंदन मकरंद घेत येई ।
जळावरुनी स्वच्छंद मोदं देई ।
मधुपवृंदा करि अंध सुगंधांहीं ॥
वात ऐसा सुखकंद मंद वाही ॥ ५७ ॥

साकी.

प्रातःकाल च उद्योगाला उत्तम हा गणिलाहे ।
जिकडे तिकडे सुंदर शोभा झुळु झुळु झुळूक वाहे५८

दिंडी.

वसंतांतिल उत्तमीं चैत्रमासीं ।
मुदित असती सकल ही ग्रामवासी ।
शीघ्र उठती सानंद पाडव्यासी ।
नित्य-कृत्या-धिक काम करायासी ॥ ५९ ॥

साकी.

सासुरवाशी झाडुनि बाला गोमयमिश्रित पाणी–
करुनी अंगण सिंचिति झुणु झुण वाजे कंकणपाणी६०

शार्दूलविक्रीडित.

गेली ती क्षणदा सुखोत्कटभरामध्यें यथार्था खरी ॥
त्यायोगें सुमुखी-विशालनयनीं लाली दिसे ती बरी ।
वाटे कीं हरिणाक्षिबाण मदनें आकर्ण ओढून ते ।
भर्त्याचें मन भेदिलें ह्मणुन हो रक्तोक्त झाले च ते! ६१

साक्या.

तापट झटपट खटपट रामा कामाची करितात ।
पाहुन लुटपुट हटबिट सोडुन मठवासी होतात! ६२
अनेक अपुल्या प्रपंच-कामा करिती झटून रामा ।
त्या दिवशीं जन अत्युत्साहें करिती विशेष कामा ६३

---

१ आनंद. २ रात्र. ३ क्षणाप्रमाणें वाटणारी. ४ कर्णापर्यंत (आकर्ण नेत्रत्व हें उत्तम स्त्रीचें लक्षण.) ५ रक्तानें भरलेले.

शेला पेला पाला गांठीं गाठी मोठी काठी ।
उंच गुढीतें उभारिती जन हौसें दिसण्यासाठीं ॥ ६४ ॥
प्रतिगृहिं ऐशी ध्वज-पंक्ती ते दिसते शोभित भारी ।
तीतें वरती बघती ह्मणती गंमत बालें सारीं ॥ ६५ ॥
सुखकर व्हावा नूतन वत्सर ह्मणुनी तत्सन्माना- ।
करिण्याकरितां ध्वजारोपणा करिती जन हें माना ६६
पुरुष मंगलस्नाना अटपुनि करिती नित्यविधीला ।
भूषणवस्त्रें धारण करुनी शोभविती देहाला ॥ ६७ ॥
पंचांगासम भविष्यकथण्या नाहीं शक्ति परासें।
ऐकत बसती उत्कंठेनें सबाल मानव त्यास ॥ ६८ ॥
लिंबदलांचें मरीचिंपंचक मिश्रित करुनी चूर्ण ।
भक्षण करिती होतें प्रशमन रोगांचें संपूर्ण ॥ ६९ ॥
पक्वान्नादिक भोजन करुनी तांबूलांतें घेती ।
चित्तानंदी सुखकर लीला करुनी हर्षित होती ॥ ७० ॥

मंदाक्रांता.

श्रीमंत्सीतारमणविभुचा उत्सवारंभ होई ।
वर्षारंभीं, ह्मणुनि करिती लोक थाटास घाई ।
चित्रें भिंतींवरि बहु चुना देउनी काढवीती ।
हंड्या झाडें मधुन झुंबरें देवळीं लाविताती ॥ ७१ ॥

साक्या.

दिवसा पूजन भोजनपंक्ती पुराण-वाणी आणि
रात्रीं दीपावलिची शोभा कीर्तन कोठें गाणीं ॥ ७२ ॥
नवदिन ऐसा थाट जमूनी राहे उत्साहाचा ।
नवमी दिवशीं शोभा फारचि उदय श्रीरामाचा ॥ ७३ ॥

---

१ गाठ बांधून (गाठींत). २ अन्यास. ३ पंचांगोक्त (मरिचिर्लवणं हिंगु इ०). ४ रामचंद्र.

दिंड्या.

जन्म-दिवशीं श्रीराममूर्ति-शोभा ।
फार; तीवर नववस्त्रभूषणाभा[1] ।
पुष्प-माला शोभती तुरे थाटें ।
दर्शनाला गर्दी हि तेथ दाटे ॥ ७४ ॥
जात असती देवळीं लोक वाटे ।
वृद्ध बालक आणीक नीच मोठे ।
करुन गर्दी खातात दांड सोटे ।
कितीकांचे होतात तेथ तोटे ॥ ७५ ॥
नटुन येती सुंदरी प्रौढ बाला ।
विभुद्वारीं पावती फार हाला ।
प्रयासानें जाऊनि आंत रामा[2] ।
नमुन भावें अर्पिती भेट रामा ॥ ७६ ॥
किती भक्त श्रीरामदर्शनासि ।
आणि चैनी तो थाट पाहण्यासि ।
छानछोकी कित्येक दाविण्यासि ।
येति विषयीं सुंदरी पाहण्यासि ॥ ७७ ॥
कीर्तनाचा तो थाट चाललाहे ।
रामजन्मा क्षण एक राहिलाहे ।
त्वरित करिती जन सर्वतयारीतें ।
सज्ज ठेवुनि बंदुका नौबदी ते ॥ ७८ ॥

स्वागता.

घेइ जन्म अज[3] राघव-वंशीं ।
क्रीडतो नट जसा बहुवेशी[4] ।

---

१ कांति. २ स्त्रिया. ३ विष्णु. ४ बहुरूपी.

साधुरक्षक धरी अवतारा ।
दुष्ट नाशुनि जना करि थारा ॥ ७९ ॥

उपजाति.

कृपें जनांचा भव[1]बंध तोडी ।
तो राम जन्मीं धरितो हि गोडी ।
पराक्रमें राक्षस-खोडि मोडी ।
भक्तांस देई सुख-मोक्ष जोडी ॥ ८० ॥

चामर.

[2]रामचंद्र शुभ्रकीर्ति निष्कलंक शोभतो ।
सेवकां ससीत[3] सर्वकाल सौख्य देइ तो ।
सर्वदा [4]कला-समृद्ध हा नसे कधीं उणा ।
नित्य भिन्न राहतो जडां[5]हुनी पहा गुणां ॥८१॥

शिखरिणी.

विकासातें पावे [6]कुवलय जयांच्या[7] प्रगटनीं ।
[8]तमोभेदीं[9] कीर्ति प्रसृत बहु आहे त्रिभुवनीं ।
[10]नं दीनाचा बंधु द्विजपति हि दोषाकर असे
पदाश्रीं रामाच्या पडुनि हरि दोषा तम तसें ॥ ८२ ॥

---

१ संसार. २ राम शुभ्रकीर्ति असून निष्कलंक, चंद्र तसा नाहीं सकलंक आहे. राम सीतेसहित सर्वकाल सुख देतो, चंद्र शीतासहित सर्वकाल सुख देत नाहीं, उन्हाळ्यांत मात्र देतो. राम सदा कलायुक्त, चंद्राच्या कला कमी होतात=उणा होत जातो. राम जड पदार्थांहून भिन्न, चंद्रहा जडयुक्त (ड आणि ल हे अभिन्न मानितात.) चंद्र जलमय आहे. ३ सीतेसहित, शीतानें युक्त. ४ ६४ व १६ कला. ५ जड पदार्थांहून, जलाहून. ६ भूमंडळ, कमल ७ राम आणि चंद्र, ८ अज्ञान, अंधकार. ९ नाशनाविषयीं. १० राम, दीनांचा बंधु=पालन करणारा व द्विजपति=ब्राह्मणादि जातींचा स्वामी आहे. चंद्र द्विजपति=(ब्राह्मणांचा राजा) असून

दिंडी.

असा अगणित गुणसंघ राघवाचा ।
सर्व कथण्या असमर्थ शेषवाचा ।
राममूर्ती घालूनि पाळण्यांत ।
कीर्ति गाती हरिदास हालवीत ॥ ८३ ॥

साकी.

गुलाल कुसुमें श्रीरामावरि टाकिती जन आनंदें ।
जयजयकारें वाद्यांच्याही भरतें नभ तैं नादें ॥ ८४ ॥

भुजंगप्रयात.

तदा वाजती भेरि वाद्यें अनेक ।
तसे बंदुकाशब्द होती कितीक ।
तयांचा मिळूनी महाशब्द होई ।
दिगंतीं प्रभूत्पत्ति-वार्तेस नेई ॥ ८५ ॥

दिंडी.

ह्याप्रकारें तो थाट संपवीती ।
टाळ झांजा ढोलांस हातिं घेती ।
काढिती मग सानंद लोक दिंडी ।
उंच गाती हरिनाम घेत झुंडी ॥ ८६ ॥

आर्या.

ओंव्या अभंग गाती, नाचत येती सहर्ष माघारीं ।

दीन (विरही) यांचा बंधु (संतोष देणारा) नाहीं. म्हणून दोषांचा आकर=खाण आहे. म्हणून रामाच्या पदाच्या अग्रीं पडून (आपल्या विरहि-तापद) दोषांस तसेंच तम=अज्ञान यास हरी=घालवी. चंद्र नदीन=समुद्र याचा बंधु=हर्ष करणारा=चंद्रोदयानें समुद्रास भरती येते. दोषा=रात्री (हीतें) कर=प्रकाशित करणारा असे. रामाच्या पदाग्रीं=राम या पदाच्या अग्रीं= पुढें पडून=राहून (रामचंद्र) दोषांला व तमाला हरी=दूर करी (रामपदापुढें असल्याचें हें सामर्थ्य).

तेथें अरती करती, होती संतुष्ट राघवागारीं ॥ ८७ ॥

मंदाक्रांता.

भिंती हर्षें प्रथम सुमुखी शुभ्र त्या रंगवीती ।
उल्हासानें रुचिरें लिहिणीं सुंदरी काढिताती ।
रंगें पूर्णा सुबक धरिती वामहस्तांत वाटी ।
तूलें युक्ता शिळक रमणी दक्षें-हस्तांत बोटीं ॥ ८८ ॥
कार्याठायीं गुण उमटती कारणांचे अशी ही ।
विद्वद्वाणी अवितथं असे वाटते ते मला ही ।
नीचा काडी गुणें-जनि-युतायुक्त झाली पहा हे ।
उत्पत्तीला तिज गुणवती कारणीभूत आहे ॥ ८९ ॥
दोषांनें ते प्रगटकरिते कंजनेत्री गुणांला ।
ऐसें बालासम बल कुठें पाहिलें काय? बोला ।
दोषां मागें त्यजुन गुणसंबंध अग्रीं च राहे ।
लक्षीं येतें लिहितअसतां सुंदरी सर्व पाहें ॥ ९० ॥

साक्या.

वांकुनि निरखुनि मृगशावाक्षी भिंतींवर लिहिताति ।
पटपट टिपके देऊन इकडुन तिकडुन त्या मिळवीति९१
स्वस्तिक, गोपुर, चित्रविचित्रित वेलांतें काढीती ।
अनेक रंगां भरूनि त्यांप्रति झकझक त्या खुलवीती९२

---

१ सुंदर. २ कापूस. ३ उजव्या. ४ यांत कारण गुणवती व कार्य गुण (लिहिणें) प्रगट करणारी काडी, तीस गुण–जनि=कापूस लावून तयार करण्यास गुणवतीच होय. ५ खरी. ६ हलकी. ७ गुणाच्या (लेखनादि) जनि=उत्पत्तीनें युक्त. गुण=दोरा, त्याची आहे उत्पत्ती ज्यापासून अशा कापसानें युक्त (काडी). ८ योग्य. ९ खोड, हात. १० सद्गुणसंबंध, कापूस. ११ बालहरिणासारखे नेत्र ज्यांचे.

दिंड्या.

विधात्याचें कौशल्य नेत्र-कर्मी ।
मृगाक्षीला लेखनीं होय नार्मीं ।
सूक्ष्मकरणीं चातुर्य कटीठायीं ।
सिंहकटिला होतसे क्लेशदायी! ॥ ९३ ॥
सकल लिहिणीं काढिती अशा रीती ।
झटुन करिती मग सर्व तयारी ती ।
इतर वस्तू चित्रादि मेळवीति ।
हळदकुंका सुदिनीं च करीताति ॥ ९४ ॥

कटाव.

चैत्रीं हळदीकुंका हौसेनें करिती रामा ॥ ध्रु० ॥ हळदीकुंकाला दरसाला, चैत्रीं मासीं करिती अबला, हास्येंकरुनी प्रफुल्लगल्ला, सायुध कंदर्पाचा किल्ला, तेथुन मन्मथ करितो हल्ला, रात्रीं घेती पतिचा सल्ला, मग त्या गुंफिति मल्लि-माला, गुणहीनांला सगुण साजरे, करिती हर्षें सुरेख गजरे, प्रियांकडूनी सांगुन गुज रे, हंड्या झाडें लाविति झुंबरें, टांगविती ही राघूपिंजरे, वनीं धाडिले येती हुजरे, आणुनि पल्लव करिती मुजरे, कैऱ्या लोंबति ज्यांना ऐसे, द्वारीं गेहीं खोंविति सोसें, अंब्याचे ते डहाळे खासे, यापरिच्या उत्साहें करिती हो अपुल्या कामा । चैत्रीं० ॥ १ ॥ दिवाणखाना करुनि स्वच्छ, काढिति रांगोळीतें स्वेच्छ, सुंदर सवत्स धेनूत्पुच्छ, तशाच वेली सपुष्प गुच्छ, दशावतारां समत्स्यकच्छ, त्यांतिल नाहीं एक हि तुच्छ, चौरंगावर सुरेख पाटा,

---

१ विशालनेत्रत्व हें लिहिणें काढण्यास चांगलें; व वांकून लिहिण्यानें कमरेस कळ लागते म्ह० सिंह कटित्व दुःखकारक.

मांडुनि त्यावर करिती थाटा, घालुन रंगित दुशालजोडी, एकीमेकी करिती तोडी, डोल्हाऱ्यामधिं ठेविति जोडी, गौरीशांची ज्यांना गोडी, असेल दुसरी तरि ती थोडी, कांहीं नाहीं अशांत खोडी, पक्कान्नातें ठेविति ठायीं, उंची मेवा आणि मिठाई, तबकें भरलीं नानासुफळीं, अंजिर पेरू द्राक्षें काळीं, गुलाबमोतीयांचे झेले, तांबूलाचें तयार केलें, सामानानें सुपूर्ण भरलें, खुले चौफुले खुलती ताटीं, मध्यें सामानाची दाटी, खुलती तैसे सुरेख अरशे, हस्तें गुंफित पंखे सरशे, तेथें नाहीं एक हि निरसें, कितीक कंवळीं पिंवळीं शेतें, कांहीं त्यांतिल हिरवीं भातें, सुंदर तैशीं अनेक चित्रें, दिसती धांवत जणुं कीं कुत्रें, वाघ सिंह मृग थोर लांडगे, अस्वल वानर हत्ति दांडगे, हुबेहूब कीं दिसती गाई, रमणी ह्मणती अहाग बाई!! कशि गडे गंमत दिसती आई, ह्मणती रामा आणि ताई, कितीक अणखी लीला रामांची खुलवी धामा। चैत्री० ॥ २ ॥

दिंड्या.

हौस भारी स्वगृहास शोभवाया।
नगरिं दासी धाडिती बोलवाया।
सौम्य होई रवितेज दिनीं जेव्हां।
भूषविति त्या स्वतनूंस फार तेव्हां ॥ ९५ ॥

पुसुन निर्मल करितात चेहऱ्यांतें।
अलंकारां त्यांतील ही हिऱ्यांतें।
सुवस्त्रांतें नेसती चापचोपीं।
भूषणांतें घालिती टापटीपीं ॥ ९६ ॥

शालिनी.

वारी शेलारीस नेसे नटून ।
रंगी रंगी[1] तें दुरंगी जपून ।
वेणी लेई रम्यवेणी फुटाणी ।
काशी हौशी उंचराशी मिराणी[2] ॥ ९७ ॥

साक्या.

नवें पार्वती कर्वति-कांठी आणी प्रियाकडून ।
पोहुन ऐसें हट्टी राधा राधावळी रुसून ! ॥ ९८ ॥
गंगा गंगा-जमनी पातळ भर्जरि शालू भारी ।
नेसुन नटती संगमनेरी लालकिनारी नारी ॥ ९९ ॥

दिंडी.

रमा शोभे सुंदरी सार्थनामा[3] ।
उमा शोभे तैशीच रूपसीमा ।
वस्त्रभूषण-सौंदर्य-पूर्णरामा ।
हळदकुंका निघताति सौख्यधामा ॥ १०० ॥

मंदाक्रांता.

जोडे तोडे पद खुलविती सोठ तोडे करांला[4] ।
कंठा माळा सरि गळसऱ्या, कापबाळ्या श्रुतींला[5] ।
सर्जाची ती नथ खुलतसे नासिकाग्रीं सुतेजें ।
भूषा नागादिक बहु शिरीं फिर्किचें फूल राजे ॥ १०१ ॥

साक्या.

मोतीयांचे सुंदर गजरे, बुचड्यांवर घालीती ।
जरिच्या शाली शेले थाटें, अंगावरती घेती ॥ १०२ ॥
करूनि थाटा ऐशा खाशा, निघती हळदीकुंका ।

---

१ रंगित. २ मिराणी व राधावळी हीं लुगड्यांचीं नांवें आहेत. लक्ष्मीच. ३ सुखाचें घर (रामांचें विशेषण). ४ हात. ५ कान.

मार्गी षोडशवर्षा गजगति, मोहित करिती लोकां१०३
मंद मंद पद उचलित गजगति, सिंजितयुत टाकीती ।
यौवनतुरगीं अनंग बसुनी, शिकवी चाल जणूं ती॥१०४

मालिनी.

छुम छुम चरणाग्रीं नूपुरांचा सुनाद ।
बघुनि च करिती कीं कंकणें तीं विवाद ।
चपल हंसुन डोले पाहुनी चंद्रहार ।
अवच विर्मलमुक्ता त्यांस मानी असार ॥१०५॥

दिंडी.

स्तनावरणीं रमणींस असे चाळा ।
सारिती त्या पदरांस वेळ-वेळां ! ।
बातबेतें भूषणां गळा माळां ॥
नीटकरिती ओच्यांस पायघोळा ॥ १०६ ॥

साक्या.

सुहास्य वदनीं, चंचल लोचन, स्तन ते दिसती झेले ।
विलास गमनीं, रमणीयांगीं तारुण्य च कीं डोले !॥१०७
हिरंण्यगर्भे चारु सुवर्णे करूनि केले काय ! ॥
तेजःपुंज स्वंगींचे ते गोरे दिसती काय ॥ १०८ ॥

---

१ भूषणांचा (मासोळ्या वगैरे) शब्द. २ तारुण्यरूप अश्वावर. ३ पायां-मध्यें मासोळ्यांचा नाद ऐकनच हातांतलीं कांकणें वाद करूं लागलीं (तीं खणखण वाजतात हाच वाद) चंद्रहार चमकतो तो जसा हंसतोच. मोत्यें मुकाट्यानें या सर्वांस तुच्छ मानतात. जे शहाणे ते कोणाच्या तंट्यांत बोलत नाहींत. ४ मासोळ्या. ५ मौनधारण करणाऱ्या (मोत्यांस शब्द नसतो). ६ निर्मल. ७ मोत्यें, साधु. ८ वरच्या सर्वांस. ९ तुच्छ. १० ब्रह्मदेव (ज्याच्या जवळ सुवर्ण आहे). ११ उत्तम. १२ सुंदर आहे अंग ज्यांचें (स्त्रिया).

रामा कृष्णा[1] नाहिंत ठीकचि मग त्या श्यामा[2] कैशा ।
गौरतनू त्या अबला त्रिजगीं प्रबला होत सुकेशा १०८

वसंततिलका.

लावण्यकल्पलतिका च असे शुभांगी ।
शाखा सुबाहु मृदु गल्ल फुलें सुरगीं ।
लोलाक्षि[3]भृंग हलती कुचसत्फलें कीं ।
देते सका[4]मपुरुषा फल इष्ट लोकीं ! ॥ १०९ ॥

उपजाति.

विद्यु[5]ल्लता कीं चुरुनी विधी[6]नें ।
विनिर्मिली योजुन ती सुधेनें[7] ।
त्रिने[8]त्रदग्धस्मरजीवदात्री ।
संजीविनी औषधि कीं सुगात्री ! ॥११०॥

मंदाक्रांता.

चांचल्यातें त्यजिति पद ते, सेविती नेत्र त्यां[9]तें ।
श्रोणी कार्श्या त्यजित असती, घेतसे मध्य त्यातें[10] ।
ऐक्या टाकी उर, कुचें[11]-युगीं अद्वितीय[12]त्व थाटे ।
तारुण्यानें गुणविनिमया[13]-केलि केलीच वाटे ! ॥१११॥

मालिनी.

जशि जशि मग वाढे उच्चता ती स्तनांची ।
तशि तशि तरुणीच्या वक्रता लोचनांची ।
मलयुतें[14] असती जे [15]अंतरीं, वृत्ति त्यांची—
सहन न करिते ती उन्नती हो परांची ! ॥ ११२ ॥

---

१ काळ्या. २ काळ्या, सोळा वर्षांच्या. ३ चंचल नेत्ररूप भ्रमर. ४ कामी. ५ विद्युद्रूप लता. ६ ब्रह्मदेवानें. ७ अमृतानें. ८ शिव. ९ चांचल्य. १० कार्श्यातें ११ स्तनद्वयाचे ठायीं. १२ एकत्व. विलक्षण–शोभा. १३ अदलाबदलीची केलि म्ह० क्रीडा. १४ काजळ, पाप. १५ मनांत, आंत.

दिंडी.

स्त्रियांचा तो चालतो मेळ वाटे ।
त्यांत तरुणी एकत्र, मेळ वाटे ।
गौर लिहिणीं बघण्यास थाट दाटे ।
खुलत थाटें आणीक चकचकाटें ॥ ११३ ॥

साकी.

ह्मणती सुग्रण आहे बाई फारच वेणूबाई ।
लिहिणें कैसें ठाकठिकीनें लिहिलें ही चतुराई ॥११४॥

दिंड्या.

मूठ दावी हांसून रमाबाई ।
ह्मणे, ह्मणुनिच आहे ग यांत बाई ! ।
हंसत तेव्हां वेणू सलज्ज होई ।
ह्मणे, तुमच्या इतकें ग नसे बाई ! ॥११५॥
गौल गम्मत चितूलेंग कत्या गाई ! ।
दूध पुकल देतात ह्या ग आई ! ॥
एक घेई खाईन दूध साई ।
मूल ह्मणतें आईस करुनि घाई ॥ ११६ ॥

साकी.

मग त्या बैठकिं बसती ऐटीं अंगीं ठेवण खाशी ।
रमणी-रमणीयांगोत्पादक विधि तो किति तरि हौशी !

दिंडी.

हळद देते धाकटी जाउ ओली ।
लाल कुंका लाविते वेणु भालीं ।
भरी ओटी घालून डाळ ओली ।
खिरापत दे खर्बूज-फोड केळीं ॥ ११८ ॥

साकी.

गुलाबपाणी सुगंधि अत्तर गजरे देई हातीं ।
मग त्या रमणी सुखकर भाषण बोलुनि निरोप घेती ॥

इंद्रवज्रा.

तेथूनि जाती दुसऱ्या गृहांतें ।
बोलावणें जेथिल होय त्यांतें ।
शोभा चि भिन्ना परि ती च रीति ।
सौभाग्यचिन्हें लसती सुकांति ॥ १२० ॥

साकी.

हळदीकुंका घेउन ऐसें हर्षें रुचिरकपोला[1] ।
सायंकाळीं लगबग लगबग जाती स्वीयगृहांला॥१२१॥

दिंडी.

अशारीतीं सौभाग्य-उत्सवातें ।
धरुन चित्तीं उल्हासि-वर्तनातें ।
एकदिवशीं बहु अन्य-दिनीं अन्या ।
करुनि होती आचैत्र वधू धन्या ॥ १२२ ॥

आर्या.

दैत्य हिरण्याक्ष बली, त्रस्त करी नरसुरां हिरण्य[2] हरी।
स्तंभीं प्रगटे भगवान्, आश्चर्य च तो हि तैं हिरण्य[3]हरी।
स्तंभोद्भव नरहरि हो, प्रऱ्हादातें प्रमोदभर करितो ।
संध्याकालीं हरि[4] हो, प्रगटुनि मारी हिरण्य[5]मदकरि तो।

दिंडी.

माधवीं[6] जन सितचतुर्दशीला ते ।
नृसिंहाच्या करिताति उत्सवातें ।

---

१ सुंदर गाल ज्यांचे. २ द्रव्य. ३ द्रव्य, हिरण्यकशिपु. ४ विष्णु. सिंह ५ हिरण्यकशिपुरूप मदकरी=मत्त हत्ती. ६ वैशाखमासीं.

छत्रें हंड्या खुलताति बहु सभोंती।
गीत वाद्यें पौराण कथा होती ॥ १२५ ॥

संध्याकाळवर्णन.

वसंततिलका.

सूर्यास्तसंधि निकटावर[1] नेटला तो।
चंद्रोदय प्रिय दिसे अति नेटका तो।
तेजोद्वयें[2] सुचविती जणूं काय लोकां।
सर्वा असे उदय आणि तसा च धोका॥१२६॥

अस्ताचलीं[3] दिसतसे रविबिंब तैसें।
शुभ्रांशुबिंब[4] उदयाद्रि[5]-शिरीं विभासे।
संध्याप्रवृत्तशशिशेखरनृत्यकालीं[6]।
टाळापरी च दिसती जणुं तीं निराळीं[7]!॥१२७॥

वसंततिलका.

तेजोद्वयें न बघण्या अरसे पुढारा।
मांडून भूषविति दिग्रमणी[8] शरीरा।
कीं रौप्य होत तबकें भरलीं नगांनीं।
कीं अंबुजें[9] च शिरिं खोंविलिं हीं दयांनीं[10]!॥१२८॥

शार्दूलविक्रीडित.

संध्याश्रीरमणीश्रुतींतिल[11] मणी हीं होत तेजोद्वयें।
अभ्रस्यंदन[12] हा तदीय फिरती चाकें च हीं कीं रयें[13]।

---

१ जवळ. २ सूर्य व चंद्र. ३ अस्तपर्वत. ४ चंद्र. ५ उदयपर्वत. ६ संध्याकाळीं प्रवृत्त=सुरू झालेले शशिशेखर=शिवाच्या नृत्यकाळीं. ७ वेगळालीं. ८ पूर्व-पश्चिम-दिक्स्त्रिया. ९ कमलें. १० दिक्स्त्रियांनीं. ११ संध्या-लक्ष्मीरूप रमणी=स्त्री,तिच्या श्रुतींतील=कानांतील. १२ आकाशरूप स्यंदन=रथ. १३ वेगानें.

इंड्या ह्या जणुं लाविल्या विलसती कालें च दों बाजुंला ।
ईशें काल गणावया कृत जणूं कांटाच भासे मला १२९

वसंततिलका.

हे कालमापक जणूं कृत रत्नगोळे ।
हे विश्वकर्म बघती विभुचे च डोळे ।
दिङ्नारिंनीं उडविले जणुं हे पतंग ।
झुंजावयास ख[1]ग टाकिति हे सरागे[2] ॥ १३० ॥

दिंडी.

जरी भास्कर अनुराग[3]युक्त राहे ।
सौम्य किरणीं अतिसौख्य देत आहे ।
दिशा-वेश्या पाहून निर्वसूतें ।
घालवी त्या तत्काल पहा हो तें ! ॥ १३१ ॥

उपेंद्रवज्रा.

भोगी सुरागें सविता प्रतीची[6] ।
प्रचीति ऐशी बघुनी तयाची ॥
कृष्णानना तत्क्षण होइ पूर्वा ।
ईर्ष्या सपत्नीविषयीं च सर्वां ! ॥ १३२ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

अस्ताद्रीवर लाल बिंब रविचें मोठें दिसे यापरी ।
कालें खड्गनिकृत्त मस्तक उडे कीं दैर्न तें अंबरीं ।
तेजोहीन ह्मणून होत पडतें सिंधूमधें तें पहा ।
काळा ठिक्कर तत्कबंध[10] धरणी-पृष्ठीं पडे कीं अहा ! ॥

---

१ पक्षी (सूर्य, चंद्र). २ सप्रेम-उदयास्तसमयीं दोन्हीं बिंबें लाल असतात. ३ प्रेम, लाली. ४ द्रव्यहीन, तेजोहीन. ५ लाली, प्रीति. ६ पश्चिम. ७ छिन्न. ८ दिवसाचें. ९ आकाश. १० धड.

दिंड्या.

दैव होतां प्रतिकूल धनें[1] होतीं ।
विफल; तैशीं संपूर्ण साधनें तीं ।
पतनकालीं सवसूर्स रक्षणाला ।
सहस्र हि कर[2] नुपयोगि त्या क्षणाला ॥१३४

सिंधुमाजी[3] पडतो हि तो पतंगें[4] ।
कमलमध्यें तैसे च मत्त भृंग ।
वृक्षकोटरमध्यांत ते विहंग[5] ।
तरुणहृदयीं अनुरक्त तो अनंग ॥ १३५ ॥

इंद्रवज्रा.

गेला ह्मणूनि प्रियमित्र[6] अस्ता ।
होताति दुःखी नलिनी[7] समस्ता ।
दुःसह्य कीं होउनि दुःख, कष्टी ।
अंभोज[8]रूपा मिटिती स्वदृष्टी ॥ १३६ ॥

वसंततिलका.

आह्मां-समीप बघुनी मधु[9]कोश पूर्ण ।
घ्याया करां[10] पसरितो द्विज[11]राज दान ।
लागो न यास दुसरा मधुचा कलंक ।
जाणून कोश मिटती नलिनी अनेक ॥ १३७ ॥

मालिनी.

दिनपतिगमनानें रागिणी[12] होइ संध्या ।
उपपति[13]-विधुसंगा जाय रात्रीं अबंधों[14] ।

---

१ किरण, द्रव्य (यांनीं युक्त). २ किरण, हात. ३ समुद्र. ४ सूर्य. ५ पक्षी. ६ सखा, सूर्य. ७ कमलिनी. ८ कमल. ९ पुष्परस. १० हात, किरण. ११ चंद्र. १२ प्रीतियुक्त, लाल. १३ चंद्र, जार. १४ मोकळी.

स्वपनिसह विरागा[1] अस्थिरा[2] वृत्ति ज्यांची ।
प्रमद[3] भरित होती तद्वियोगें[4] चि साची ॥ १३८ ॥

साक्या.

अहर्निशांची[5] सीमा[6] संध्या माणिकशिला[7] च कीं हे ।
किंवा कालें छिन्न दिवसशिर ह्मणूनी रक्त च वाहे १३९॥
द्यावापृथ्वी यांचें अंतर लिप्त च सिंदूरें कीं ।
देवी-कृत-रवि-पूजन-कालीं अर्पित कुंकुम हें कीं ॥१४०॥

वसंतेंदु-वर्णन.

आर्या.

उदया पावुनि राजा[8], हर्षानें स्वीयें[9] मंडलीं[10] फिरतो ।
मृदुलकरीं[11] सुख देउनि, सकलजनस्वांत[12] मुदित तो करितो.
तेजस्वी बहु असती, तापद[13] कित्येक अल्पतेजचि[14] लोकीं ।
सौख्यद तो चि कलावान्[15] ग्रावद्रावैकदक्ष[16] अवलोकीं ॥

दिंड्या.

वसंतेंदु च तो एक सौख्यसिंधु ।
दिसे शोभित अंबरीं मदनबंधु ।
सकल होती सानंद जंतु-वृंद ।
दूर होती दर्शनें सर्व खेद ॥ १४३ ॥
दिशा शोभे माहेंद्र फार गौर ।
भूषणांहीं अत्यंत मनोहार ।

---

१ नाखुष. २ चंचल. ३ आनंद. ४ पतिवियोगानें. ५ दिवस-रात्रींची. ६ शींव. ७ माणकाची शिळा (शिवेची खूण). ८ राजा, चंद्र. ९ आपल्या. १० राज्यांत, आकाशमंडळीं. ११ कर, किरण. १२ चित्त. १३ सूर्य. १४ अल्पकांति (ग्रहादि). १५ कला-पूर्ण. १६ पाषाणासही द्रव आणण्याविषयीं चतुर (चंद्र प्रकाशानें चंद्रकांतास पाझर सुटतात).

नीलकेशांमधिं घालि चंद्रकोर ।
हिरकण्या कीं तारा च ह्या अपार ॥१४४॥

इंद्रवज्रा.

तारा हिऱ्यांनीं नटवूनि अंगा ।
ये सुंदरी चेतविते अनंगा ।
आलिंगितो देखुनि सुंदरांगी ।
ऐंद्री-वधूचुंबित चंद्र रागी ॥ १४५ ॥

दिंडी.

साह्यकारी कंदर्पराज-याचा ।
आणि जीवन श्रृंगार या रसाचा ।
सौम्यदर्शन जो इंदु कुमुदबंधु ।
तापहारी स्वोदयें सौख्य-सिंधु ॥ १४६ ॥

मालिनी.

सुरुचिर रजनीच्या तारकादृङ्मुखातें ।
लगटुनि अतिहर्षें चंद्रमा चुंबितो तें ! ।
वसनतम गळोनी रात्रिचें तें च जाई ।
सकलतनु तियेची गौर ते व्यक्त होई ! ॥१४७॥

शार्दूलविक्रीडित.

चंद्रैणाधिप पूर्वदिग्गिरिदरी-पासून वेगें निघे ।
नीलाकाशवनोदरीं मृगंधर स्वच्छंदतेनें रिघे ।

---

१ पूर्वदिशा. २ स्त्री. ३ लाल, प्रेमयुक्त. ४ कमलें प्रफुल्लित करणारा. ५ सुखसमुद्र. ६ सुंदर. ७ रात्र. ८ तारका (नक्षत्रें, डोळ्यांतील बाहुल्या) च नेत्र त्यांनीं युक्त मुख. ९ वस्त्ररूप अंधार. १० एण=मृग, अधिप=स्वामी=सिंह (चंद्रही एणाधिप आहेच). ११ पूर्व पर्वत.

शत्रुध्वांतकरी कराग्रनखरीं गंडस्थळीं फोडिला ।
[2]तेणें त्यांतिल मौक्तिकें च पडलीं तारा जणूं निर्मला ॥
भेदी[3] कैरवकोरकांस[4][5] तरुण स्वांतांस[6] तो हालवी ।
सुभ्रू-मान[7] समूल नाश करुनी सौख्यांत तो डोलवी ।
शुभ्रस्वच्छकरीं तमास कवळी अब्धीस आनंदवी ।
उष्णांशुच्छवि[8]तप्त[9] सर्व जगता शीतांशु[10] तो शांतवी॥१४९॥

प्रहर्षिणी.

वाटे तो दिनमणिसा वियोगिदेहा[11] ।
शीर्षीं कीं मणि मदनाहिच्या[12] जणूं हा ।
शृंगारोदय मणि चंद्रशेखराचा[13] ।
[14]तारासन्मणि मणि ही असे नभाचा ॥ १५० ॥

दिंड्या.

निशासस्मित[15]मुख रम्य दिसे साचा ।
इंदु मौक्तिक कंदुक प्रिय रतीचा ।
लाविला कीं त्रैलोक्यमोहनाशीं ।
नभश्रीनें तो तिलक निटिलदेशीं[16] ॥ १५१ ॥
गगनरत्नाकर[17]रत्न शुभ्र किंवा ।
[18]शुक्ति मौक्तिकभांची[19] च शोभते वा ।
अभ्रवापींतिल[20] पुंडरीक[21] ताजें ।
रतीचा कीं आदर्श इंदु राजे ! ॥ १५२ ॥

---

१ अंधाररूप हत्ती. २ उत्तम हत्तीच्या गंडस्थळांत मोत्यें असतात असा कविसंप्रदाय आहे. ३ फुलवी. ४ कमल. ५ कळे. ६ चित्त. ७ स्त्रियांचा अभिमान. ८ सूर्य. ९ ताप. १० चंद्र. ११ विरही. १२ सर्प. १३ शिव. १४ नक्षत्रांतील उत्तम रत्न. १५ हास्ययुक्त. १६ कपाळ. १७ समुद्र. १८ शिंप. १९ मोत्यांच्या कांतीची. २० आकाशरूप विहिरींतील. २१ शुभ्रकमल.

वसंततिलका.

नीलोत्पला[1]सम दिसे अतिनील अभ्र ।
शुभ्रांशु त्यावर दिसे च मराल[2] शुभ्र ।
कीं अभ्रकुंजर[3] च हा अतिधुंद साजे ।
योद्धा तमोरि[4] विजयी वरतीं विराजे ! ॥१५३॥

दिंड्या.

मदनरायाचें छत्र शुभ्र जाण ।
तयाचें कीं फडके च हें निशाण ।
होय त्याचा हा अर्धचंद्रबाण ।
तदस्त्रां[5] हा करि तीक्ष्ण गमे शाण[6] ॥ १५४ ॥
तयाचें कीं तेजस्वि-चक्र खासें ।
रत्नमय कीं हे ढाल रम्य भासे ।
वक्र खड्ग च कीं होय हृदयिं खोंचे ।
तयाचा कीं शिरपेंच गमे साचे ॥ १५५ ॥
रात्रिरूपी व्याली[7] च कृष्णकाया ।
विरहिदेहा करण्यास ही अपाया ।
जातसे कीं धुंडीत विरहि लोकां ।
तिच्या शिरिंचा मणि चंद्र असे तो कां॥१५६॥

साक्या.

लक्ष्मीक्रीडातडाग[8] शोभे आमृताची वापी[9] कीं ।
गगनवल्लिचें सुपुष्प रतिचें सौध[10] धवल[11] विधु[12] हो कीं ॥

शार्दूलविक्रीडित.

भूम्यभ्रांतरपात्रिं घालुनि दधिज्योत्स्ना तदा पांढरी ।
मध्यें मारुत[13]-मंथदंड घुसळी घालूनि दिक्सुंदरी ।

---

१ कमल. २ हंस. ३ हत्ती ४ अंधकाराचा शत्रु चंद्र. ५ मदनाच्या शस्त्रांस. ६ सहाण. ७ सर्पिणी. ८ तळें. ९ विहीर. १० बंगला. ११ पांढरा. १२ चंद्र. १३ वायु.

पात्राच्या वर बुद्बुद प्रचुर हे तारा न त्या निर्मला ।
वाटे हा नवनीत-गोलक असे तत्सार इंदू मला ॥१५८॥

वसंततिलका.

तूं मस्तकी बसशि रे प्रिय होशि सांबा ।
चंद्रा, स्मर प्रियसखा असशी हि तूं बा ।
अन्योन्यशत्रु जरि हे असताति दोघे[2] ।
हो वागणूक तुझि त्यां प्रिय कैशि सांगें ॥ १५९ ॥
जे शुद्ध निर्मल जगामधिं वागताती ।
सर्वांस ते तुजपरी प्रिय सत्य होती ।
हा लागला मग कसा तुजला कलंक? ।
तूं गांजितोसि विधुरांस[3] ह्मणून देख ॥ १६० ॥
तूं शंभुच्या निटिलिं बैसशि सर्वदा ही ।
नेत्राग्निची तुजशिं लागलि आंच बा ही ।
हा राहतो ह्मणुनि डाग तवांगिं देख ।
लोकां न हें समजुनी ह्मणती कलंक ॥ १६१ ॥

मालिनी.

रजतमय[4] तुझी ही मूर्ति शुक्ती च खाशी ।
गवसलि गिरिजेच्या काजळाला विलासी ।
शिवदृगनलदीपाच्या[5] वरी भालदेशीं ।
लटकवि, बिलगे रे काजळी सत्य तूशीं ॥ १६२ ॥

इंद्रवज्रा.

आकाश हा क्षीरसमुद्र मायी ।
त्यामाजि निद्रा करि शेषशायी ।
हा शेष हो संकुचितांग चंद्र ।
हा अंक नोहे हरि हो सनिद्र ! ॥ १६३ ॥

---

१ लोणी. २ शिव आणि मदन. ३ विरही. ४ रुप्याची. ५ नेत्राग्नि.

साकी.

गगनवल्लिचें प्रफुल्ल खित सुम विधु जणुं हा वरि भृंग ।
सुधामरंदा प्राशित बैसे, नकळुनि ह्मणती डाग॥१६४॥
मित्रास्तातें देखुनि होतो द्विजपति हर्षित वेगें ।
या दोषानें त्याच्या अंगीं कलंक अक्षय लागे ॥१६५॥

शार्दूलविक्रीडित.

कोणी अंके[1] तसा च पंके[2] ह्मणती सौमुद्र[3] सारंग[4] ही ।
भूछाया पडते कितीक ह्मणती वाटे खरी युक्ति ही ।
गाढध्वांत[5]विषा गिळी प्रतिदिनीं त्या औषधीनाथ[6] हा ।
तेणें कुक्षित काजळापरि दिसे तो कालिमा हो पहा !

मंदाक्रांता.

कित्येकांतें फसवि च कलानाथ[7] याची कलीं ते ।
मार्जारांतें सुपय[9] गमुनी चाटिती चंद्रिकेतें[10] ! ।
स्वीयांगातें पिहित[11] करण्या सुंदरी सौधभागीं[12] ।
ज्योत्स्नां धौतांशुकें[13] समजुनी ओढण्या जाति अंगीं॥१६७॥

साक्या.

न चंद्रिका हे कर्पूरानें घडिली रजतें किंवा ।
पान्यानें कीं धौत; स्फटिकीं घटितें[14] स्वर्भूमी वा ॥१६८॥
कुमुदें[15] विकसित दिसती शोभित मध्यें शुधांशुकांती ।
कुलीन-सात्विक-सुशील-गेहीं जेंवि लसे संपत्ती॥१६९॥

मालिनी.

सुखद पवन चाले, चंद्रिका ध्वांतलोपी[16] ।
सुकृति[17] मनुज [12]सौधीं मंचकीं रम्यतल्पीं ॥

---

१ कलंक. २ चिखल. ३ समुद्रसंबंधी. ४ हरिण. ५ अंधार. ६ चंद्र. ७ चंद्र. (साभिप्राय.) ८ प्रकाशरूप. ९ दूध. १० चांदणें. ११ झांकण. १२ गची. १३ धौत=धुतलेलें, अंशुक=वस्त्र. १४ घडलेली. १५ शुभ्रकमलें. १६ अंधकार नाश करणारी. १७ धन्य.

सुखकर बहु लीला सुंदरीच्या सुयोगें ।
करुनि किति विलासी होति संतुष्ट संगें ॥ १७० ॥

वसंततिलका.

सौंदर्यपूर्ण दिसते रमणी मृगाक्षी ।
गौरांग, रंग सुमुखीं, निरखून लक्ष्मीं[1] ।
मारी दृगंत[2] जणुं ते स्मर-कुंतें[3] वेगीं ।
तत्काल विव्हल पडे प्रिय तो पलंगीं ॥ १७१ ॥

मालिनी.

झुळु झुळु झुळुका त्या चालती थंड रात्रीं ।
सुतनुरचित[4]-वेणी-पुष्पगंधास हर्त्रीं[5] ।
जणुं किं गजगतींची पाहुनी चाल खाशी ।
अनुकरिति[6] विनोदें काय त्या तद्गतींशी[7] ! ॥ १७२ ॥

ग्रीष्मर्तु.

शार्दूलविक्रीडित.

अंगारीं[8] खचिलीच काय दिसते भूमी तसें अभ्र ही ।
वायू उष्ण सधूलि चालत असे व्यापूनि सर्वा मही ।
वापीमाजि[9] नदी-सरांत उदकें अत्यल्प उष्णोष्ण तीं ।
ग्रीष्मीं भास्करदाहकारकबृहद्भानू[10]परी तत्कृती ॥ १७३ ॥
गेलें शीत कुठें कुठें निवसती हेमंत शीतांशु ते ।
कोठें मेघ परोक्ष[11]जल्पक[12] जडीं[13] संयुक्त जे नित्य ते ।

---

१ पतीवर. २ कटाक्ष. ३ भाले. ४ सुतनु स्त्रिया त्यांनीं रचित• घातलेल्या वेणी, त्यांतील पुष्पगंधास. ५ हरण करणाऱ्या. ६ अनुकरण करतात. ७ स्त्रियांच्या गतीस. ८ निखारे. ९ विहीर. १० अग्नि. ११ पाठीमागें. १२ बडबड करणारे. १३ आळशी, जल.

वार्त्या[1]शब्दमिषें निदाघ[2] वदुनी फेंकी खडे धूळ ती ।
शत्रूच्या वार[5] चाल भूमि[3]-पतिची दे त्रास अन्याप्रती १७४

साकी.

उष्ण[4]-किरण बहु तापद होई त्यांत हि मध्यान्हांत ।
छाया ही ते व्याकुळ होउनि जाई कीं झाडींत !॥१७५॥

दिंडी.

किरणबाणीं रवि-भिल्ल हणी तीक्ष्ण ।
शीत-हरणें पावती फार शीण ।
किती लपती गेहांत अंधकारीं ।
किती विपिनीं पळताति दरीं खोरीं ॥ १७६ ॥

हरिणी.

दिनकरकरौघातें होतें विशीर्ण शरीर तें ।
ह्मणुनि पळुनी जाई घाई करून च शीत तें ।
स्थळ हुडकितां होई लाही दडे सलिलांतरीं ।
जलगृहिं लताजालीं खोली-मधून लपे घरीं !॥१७७॥

वसंततिलका.

तप्ता मही[6] विरहिवृत्ति-समान भासे ।
चंडांशु[7] तापद करीं कु-नृपाळ जैसे ।
छाया न सोडि चरणास जशी सती ते ।
दीनत्व पांथ-वदनीं कृपणा-परी तें ॥ १७८ ॥

स्रग्धरा.

माध्यान्हीं उष्ण तापे चटचट तनुला म्लानता दाह फार।
वृक्षच्छायेंत मार्गीं नरपशु बसती टाकिती श्वास थोर।

---

१ वावटळ. २ ग्रीष्म. ३ ह्या वेळचा राजा ग्रीष्म. ४ सूर्य.
५ प्रहार. ६ पृथ्वी. ७ सूर्य.

झाडांच्या मध्यशाखा धरुनि बसति ते सावलीमाजि पक्षी।
पोटाखालील छायेमधुनि च पशुचीं बालकें जाति लक्षीं !

मालिनी.

प्रखर बहुत तापे उष्ण, तैं शोष लागे।
वनिं नर पशु पक्षी धुंडिती वारि वेगें।
पुसति बघति पाणी भाजि पायांस वाळू।
परि झणि न दिसे तें शुष्क हो कंठ तालू ॥१८०॥
किति हुडकिति कूपा ते पथीं उत्क[1] पांथ।
शत शत कर दोऱ्या सोडुनी त्यांत पाथें[2]।
बघति बहुत कष्टें नाल्प पात्रांत येई।
खडखड करतां तें पात्र ही भग्न होई ॥ १८१ ॥

वसंततिलका.

मार्गीं सरें हुडकितां दिसती भयाण।
त्यांच्यांत पांथ जल धुंडिति ते सयान[3]।
तेथें मिळे न जल चक्षुंस[4] लावण्याला।
भेगा प्रचंड दिसताति मधें तयांला ॥ १८२ ॥
अर्थी निराश परतोन इथून गेले।
तेणें सरो-हृदय कीं च विदीर्ण झालें।
जें देइ जीवन[5] सदा पथिकांस वाटे।
दात्या न त्या जल मिळे उर कां न फाटे ॥१८३॥
सकल विकल होती शोधिती थंड छाया।
क्षणभरि तिजमध्यें अल्प विश्रांति घ्याया।
विरल च परि मार्गीं ते दिसे वृक्षमूलीं।
शरण च तरुपादा तप्त होऊन गेली ॥ १८४ ॥

---

१ उत्कंठित. २ जल. ३ यान=घोडें, गाडी, यांसहित (कोरडीं असल्यामुळें). ४ डोळ्यास. ५ उपजीवन.

दिंड्या.

हरिण तापें वैक्लव्य[1] पावताति ।
थकुनि कंटकवृक्षांत बैसताति ॥
दुःख सात्विक पावती भाग्यहीन ।
नीचसेवा-करण्यांत जसे दीन ! ॥ १८५ ॥

उष्ण चमके माध्यान्ह-काल होतां ।
जलाभासा करितें च तें पहातां ।
मृगजला मृग पाहून धांव घेती ।
तसे धांवत यमपुरीलागिं जाती ! ॥ १८६ ॥

साक्या.

पशु पक्षी ते तापें विव्हल बसति तरुछायेंत ।
जिकडे तिकडे शून्य च भासे ग्रामीं आणि वनांत १८७॥
छायो[2]-नायक चंडें[3] जाहला ह्मणुनी तत्स्त्री छाया ।
पति जाळील चि भयें जणूं या लपवी स्वकीय काया !

दिंडी.

नाग शिरण्या बघताति हस्तिसोंडीं ।
सर्प दर्पा[4] सोडून शिखि[5]-शिखंडीं[6] ।
निजच्छाया महिषीस पंकवाटे ।
ग्रीष्मकालीं उष्णांशु चंड वाटे ॥ १८९ ॥

वसंततिलका.

संताप देशि जरि तूं सकलां उदंड ।
याचा असे परि पुढें परिणाम गोड ।
बा उष्णता तुझि शिरे पृथिवींत राहे ।
तेणें मही फलवती न च अन्यथा हे ॥ १९० ॥

---

१ क्लेश. २ सूर्य. ३ रागीट. ४ गर्व. ५ मोर. ६ पिसारा.

शार्दूलविक्रीडित.

स्थानें दग्ध कितीक दग्धकरण्या आहेत बाकी किती ।
देखाया वणवा[1] समुत्सुक चढे शुष्कद्रुमीं[2] पर्वतीं ।
ज्वालाशब्दमिषें पहा खदखदां हांसे जणूं वाटतें ।
संवर्षोद्भव मित्रवायुसह तो पाही च कीं विश्व तें! १९१

इंद्रवज्रा.

दावाग्नि पेटे बिलगे द्रुमाग्रां ।
ज्वाला विशाला दिसताति उग्रा ।
ज्वाला न जिव्हा पसरून शाखी ।
संतप्त ते जीवन[3] मागती कीं ! ॥ १९२ ॥

मालिनी.

रज तृण बहु पानें घेउनी चक्रवात[4] ।
गरगर फिरुनी तो शीघ्र अत्युष्ण जात ।
कधिं लघु[5] कधिं मोठा सोट अत्युच्च होई ।
नर-पशु-विहगांतें[6] देत संत्रास जाई ॥ १९३ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

जातीनें लघु[7] हे रजःकण[8] जयां मोजी[9] न कोणी कधीं ।
पायांनीं जन नित्य ज्यां तुडविती घेशी[10] शिरीं त्यां अधीं ।
चांपल्यें क्षितिभृच्छिरीं[11] बसविशी लोकेक्षणां[12] पीडुनी ।
ते त्वद्देह मलीन[13] पांसु[14] करिती वाता ! पहा लक्षुनी १९४॥

वसंततिलका.

वेगें प्रवात उलटासुलटा सुटून ।
ग्रीष्मांत भीतिकर होइ महा तुफान ।

---

१ वणवा. २ झाडांचे शेंडे. ३ पाणी. ४ वावटळ. ५ लहान. ६ पक्षी. ७ लहान, हलकट. ८ धूळ. ९ अगण्य, कोणी विचारीत नाहींत. १० घाईनें, अविचारानें. ११ पर्वत, राजे. १२ नेत्र. १३ मळकट. १४ रजःकण.

जाण्या समुद्रिं धजती न च तीं जहाजें ।
लाटा प्रचंड उठुनी जल फार वाजे ॥१९५॥

आर्या.

दुर्लभ तपतप्तातें झुळूक सीतल सुहर्षकारी ते ।
निर्धनसंसाऱ्यांतें सहसा जैशी धनाप्ति सुख करिते १९६॥

मालिनी.

तळमळ बहु, होई दाह, अंगास घाम ।
दिवसभर सुचेना कांहीं ही काम धाम ।
रुचि किमपि न अन्ना जाइ पाणी च फार ।
तनुवरि तनुवस्त्रें वाटती थोर भार ॥ १९७ ॥

वसंततिलका.

अत्युग्र थोर बहुतापद वासराचें ।
ग्रीष्मांत रूप बघुनी जणुं काय साचें ।
झाली भयें च रजनी कृश भीत भारी ।
भर्ता प्रचंड बघुनी जशि भीरु नारी ॥ १९८ ॥

साकी.

फुलें चंद्रिका जलमंदिर ही चंदनचर्चित योषा ।
सीतलजल तनुवसनें वाळा ग्रीष्मि च देई तोषा॥१९९॥

मालिनी.

विकसितकुसुमगंधाद्रान, शीतांबु, आणी ।
जल-गृह, विधुकांती, सुंदरीची सुवाणी, ।
जल पडत सभोंती, बाग ही गर्द छाया, ।
करिल मग कसा तो ताप काया अपाया? ॥२००॥

इंद्रवज्रा.

औशीरताट्या सजला सभोंती ।
येई हवा त्यांतुन देइ शांती ।

---

१ ग्रीष्म. २ शरीर. ३ हलकीं. ४ स्त्री. ५ पुष्प. ६ ग्रहण. ७ वाळयाच्या.

पंखा असे हालत आंत गार ।
तेथें तपाचा कुठुनी पसार ॥ २०१ ॥

मंदाक्रांता.

मोतीयाचे रुचिर गजरे घालिती वेणिमाजी ।
रामा अंगा मलयज[1]-रसा लाविती कर्पुरा जी ।
उष्णें म्लानप्रकृति नर ते प्राशुनी सुंदरींचा ।
होती ताजे, अधर, जणुं तो घोट कीं हो सुधे[2]चा !॥२०२॥

दोला-लीला.

साकी.

लोल[3]दृष्टि ह्या ऋतूंत बाला करिती दोलालीला[4] ।
सुंदरगळ्या केशीं माला गाती घेती झोलें[5] ॥ २०३ ॥

हरिणी.

बसुन वरती, झोलीं, तोला करून पुढें वधू, ।
फिरुन सुमुखी वेगें मागें, दिसे मुख कीं विधू ।
पळपळ अशा रीतीं घेती[6] स्तनांशुक हालतें ।
बघुन सुदती होती चित्तीं कृतार्थ कितीक ते !॥२०४॥

दिंडी.

शुभ्र पातळ रमणीय खुले अंगीं ।
कंचुकीवर कशिदा हि बुट्या[7] रंगी ।
पदरभूषा हालती कंठहार ।
नूपुरांचा चरणांत झणत्कार ! ॥ २०५ ॥

प्रहर्षिणी.

पायांतें पसरुनि सुंदरी सुगानें ।
गाती त्या मद[8]भरिता पिकस्वरानें[9] ।

---

१ चंदन. २ अमृताचा. ३ चंचल. ४ झोपाळ्यावर झोंके घेणें. ५ झोंका. ६ याचा संबंध घेती याकडे. ७ मासोळ्या. ८ तारुण्यभर युक्त. ९ कोकिल.

पादाग्रा प्रति-पळ फार नेट देती ।
झोक्यांतें बहु सुमुखी सहर्ष घेती ! ॥२०६॥

साक्या.

ताठा घेती स्फुटकुचयुगुला नमती फिरून पाहीं ।
झोके गाणीं यांजपुढें मग न सुचे दुसरें कांहीं॥२०७॥
ग्रीष्मीं श्रेष्ठीं ज्येष्ठीं दशहर मनुज श्रीगंगेचा ।
उत्सव करिती तदंशभूता गोदाकृष्णादींचा ॥ २०८ ॥
दशदिन गंगोत्सव नर करिती हर्षानें तो थाटीं ।
नदी-तटाकीं रमणीया ते दिसते शोभा मोठी ॥ २०९ ॥

दिंडी.

दिसे मंडप विस्तीर्ण रम्यघाटीं ।
बहुत हंड्या आरास तेथ मोठी ।
कुठें मखरें करिताति फार हौसें ।
चढाओढीं खर्चिती फार पैसे ॥ २१० ॥

साकी.

गंगाप्रतिमा सुरेख मखरीं शोभित दिसते सौम्य ।
ठायींठायीं वस्त्रभूषणें चमकत असती रम्य॥ २११ ॥

आर्या.

भोजनथाटा पाटां मांडुनि जन लवकरी च करिताती।
पक्कान्नांची गरदी स्वकीय-नाम-प्रसिद्धिकरितां ती २१२॥

दिंडी.

दीपपंक्तींचा थाट कथा रात्रीं ।
हर्षदात्री कौमुदी नदी-पात्रीं ।
थंड झुळुका येऊन सौख्य देती ।
देइ चित्ता आनंद सुशोभा ती ॥ २१३ ॥

साकी.

ज्येष्ठ-पौर्णिमा-दिवशीं वस्त्रें करूनि कार्पासाचीं ।
पूजासाहित्यांतें सुदती घेती तबकीं साची ॥ २१४ ॥

दिंडी.

पैठण्या त्या नेसती नवे दंड्ये ।
कंचुकींवर खुलताति लाल गोंडे ॥
सुंदरांगीं शोभती बहुत भूषा ।
अशा थाटें जाताति रम्यवेषा ॥ २१५ ॥

साकी.

सावित्रीतें पूजित बसती वटवृक्षाच्या पारीं ।
एकमेकीं हळदीकुंका देती वाणें नारी ॥ २१६ ॥

वर्षाऋतु.

आर्या.

वर्षाऋतु हा आला अंबुदसैनिक समागमें थाट ।
ग्रीष्माहितें हननाला शरवर्षावें करून कीं दाट ॥२१७॥
अस्थिर अनेकरागी गुणरहित असून वक्र तें अणिक ।
इंद्रशरासन तेव्हां शोभे असती-मनापरी क्षणिक २१८॥
गुणवत्संगें होती, निर्गुण गुणवान् असें असे महित ।
सगुणाभ्रांसह राहुनि, कुटिला चापा कसा गुणें रहित !
वाहे सोसाट्यानें चालू असतां समीर आसार ।
कंपित शीतजलानें होउन जाई त्वरें च हें सार !॥२२०॥
प्रावृट्-शीतलवातें होई संत्रस्त अभ्र त्या काळीं ।

---

१ मेघ. २ शत्रु. ३ जल, बाण. ४ प्रीति, रंग. ५ सद्गुण, दोरी. ६ जारिणी. ७ शब्दगुणयुक्त (शब्दगुणक आकाश). ८ वारा. ९ वृष्टि. १० तत्त्व. ११ वर्षाऋतु.

तद्वारणार्थ घेतें अंगीं कीं मेघकंबलो काळी ! ॥२२१॥
जीवनदात्या चपला त्यजुनी जाई क्षणांत अन्यत्र ।
अस्थिरवृत्ति प्रमदा क्वचित चि रमताति नित्य एकत्र ॥
सुकालिं हर्ष च होतो, बघतां क्षणिं धूलिधूसरा जलदा ।
पुत्रापरि मलिनांबरें करुनी गर्जूनि खेळतात तदा२२३

इंद्रवज्रा.

आकाश उन्मत्त करी तयावरी ।
आरूढ होई घनराज सत्वरी ।
घेऊनि संगें बहु कृष्ण सैनिक ।
मारी झणी तापद शत्रु घातुक ॥ २२४ ॥

उपजाति.

नदी-तडागादि जला हरूनि ।
शुष्का धरा वृक्षलता करूनि ।
उष्णांशु कोठें लपला पहाती ।
विजा-दिवे घेउनि मेघ हातीं ! ॥ २२५ ॥

दिंडी.

मेघ-बंदुकरांगेस वीजतोडे ।
पेटवी ऋतु तत्काल ते धडाडे ।
तीक्ष्ण गारा गोळ्या च सोडुनी कीं ।
ग्रीष्म-शत्रुस मारितो मत्त लोकीं ॥ २२६ ॥

वसंततिलका.

विद्युदृशा बघुनि ताप अहो जनांचा ।
होई दयार्द्र घनराज उदार साचा ।

---

१ शीतलवातनिवारणार्थ. २ कांबळा. ३ उदक. ४ स्त्रिया. ५ धुळीसारखे मळकट, धुळींत खेळल्यामुळें मळकट. ६ वस्त्र, आकाश. ७ विद्युल्लतारूप दृष्टीनें.

ज्या थोर अल्प हि समान चि सर्व होत ।
वृष्टी करूनि जनताप हरी क्षणांत ! ॥ २२७॥

शार्दूलविक्रीडित.

स्वार्थाच्याचिकडे सदा हि गढलें आहे जयांचें मन ।
ऐसे फार, परोपकार करण्या उद्युक्त थोडे जन ।
भक्षी वाडव[1] नित्य पोट भरण्या अंभोनिधीतें[2] पहा ।
सिंधूचें जल घेउनी घन करी वृष्टी हरी ताप हा॥२२८॥

दिंडी.

द्रव्य घेतां स्वार्थार्थे[3] कालिमा ते ।
मुखा येते, नाश्चर्य यांत होतें ।
परार्थी[4] ही सामुद्र मेघ तोयें[5] ।
घेउनी, ते होतात कृष्णकाय ॥ २२९ ॥

स्रग्धरा.

अभ्राची पोतडी हा करुनि ऋतु जणूं गारुडी खेळ लोकां-
दावी, सर्वां कळाया हितरत[6] दिसण्या वाजवी व्योमिं[7] ढक्का[8]
मेघांतें वायु-सूत्रीं पळवि घडिघडी रंग दावूनि मोही ।
दावी सूर्येंदु-दीपां लपवि हि चपलानर्तकी नाचवी ही ॥

उपजाति.

सूं सूं सुटे वायु मधूनि फार ।
भरूनि येई बहु दाट अभ्र ।
सरीवरी येति महा सरी ही ।
अंधारुनी येई दिसे न कांहीं ॥ २३१ ॥

---

१ समुद्रांतील अग्नि. २ समुद्र. ३ आपल्या कार्याकरितां. ४ दुसऱ्याकरितां. ५ उदक. ६ वर्षाऋतु परहिताविषयीं तत्पर, गारुडी स्वहिताविषयीं. ७ आकाशीं. ८ ढोलकें.